

‘HEIDENSCH E CAPELLEN’

Bespreking van Sandra Langereis, *Breken met het verleden. Herinneren en vergeten op het Valkhof in de Bataafse revolutiejaren*. Nijmegen, Uitgeverij Vantilt, 2010, 196 pp. ISBN 978 94 6004 036 8, € 17,50

door Piet Offermans

Nijmegen heeft het hoog in de bol. Altijd gehad. Aan het begin van onze jaartelling heette het ‘oppidum Batavorum’, de trotse stad van de Bataven (maar eigenlijk van de Romeinen). Rond 800 was het een belangrijke palts van het Karolingische rijk, niet van de statuur van Aken, maar het scheelde niet veel vond een latere Nijmeegse geschiedkundige. De Duitse keizers hielden er geregeld huis en in de dertiende eeuw werd de stad zelfs verheven tot Rijksstad. Dat deze hoge positie slechts zeventien jaar geduurd heeft verhinderde Nijmeegse notabelen niet om nog vele eeuwen later een uitzonderlijk hoge positie voor de stad in het provinciale gewest op te eisen.

Toen de humanisten in de zestiende en zeventiende eeuw de Oudheid herontdekten, kende de trots van Nijmeegse en Gelderse historici geen grenzen. Goed beschouwd was hier de zelfbewuste opmars van het Bataafse (= Germaanse) volk der Lage Landen begonnen: ‘Hic stetit hic friendens’. Met name vader en zoon Smetius en sommige nazaten bleven Nijmegen tot eind achttiende eeuw als het historische centrum van hun (weliswaar steeds kleinere) wereld zien.

En toen Nijmegen in 2005 het jubileum van zijn stadsrechten herdacht werd de traditionele grootheidswaan vrolijk voortgezet: de negentien eeuwen werden voor het gemak afgerond: Nijmegen 2000 jaar stad. Bij iedere invalsweg werden in die tijd bezoeker en passant eraan herinnerd dat zij de oudste stad van Nederland binnenreden. En als toppunt van feestvreugde verrees de twaalfde- eeuwse Valkhofburcht van Frederik

Barbarossa bij wijze van spreken uit de as, weliswaar van steigerpalen en canvas, maar hij stond er!

AFBRAAK *Breken met het verleden* is niet geschreven met de bedoeling om een oordeel te vellen over die ‘herbouw’, maar het boek levert wel de historische argumenten voor een juiste keuze. De auteur, Sandra Langereis, heeft een aanzienlijke bijdrage geleverd aan de kennis van de oudste geschiedenis van Nijmegen, onder meer met J. Smetius, *Nijmegen, stad der Bataven* (1999), dat zij mede vertaalde en waarvoor zij een uitgebreide inleiding schreef. In *Breken met het verleden* richt Langereis zich op één aspect van dat Nijmeegse klassieke verleden: de lotgevallen van de Valkhofburcht, en dan met name de afbraak van de burcht in het Bataafse revolutiejaar 1795. Die burcht speelde een centrale rol in het Nijmeegse verleden, en het is begrijpelijk dat

openvolgende generaties Nijmegenaren het wat dit betreft hoog in de bol hadden. Want het gaat hier letterlijk om een bol, dat wil zeggen een steil boven de oever van de Waal opreizende heuvel, het noordwestelijk einde van de scheidingswal, cadeautje van de laatste IJstijd. Hier verrezen achtereenvolgens een Bataafs (maar eigenlijk Romeins), Karolingisch en Romaans bolwerk. Het is voldoende aangetoond dat deze plek noch militair, noch economisch van centrale betekenis is geweest, maar ze sprak wel dusdanig tot de verbeelding dat hele Nijmeegse volksstammen haar maar steeds weer probeerden te laten herleven.

DESTRUCTIE ALS CONSTRUCTIEVE DAAD In *Breken met het verleden* vraagt Langereis aandacht voor de keerzijde. Je kunt niets laten herleven wat niet eerst is afgebroken, en die afbraak is historisch even belangwekkend als de opbouw. Sterker nog, je kunt, zo zegt ze in haar inleiding, ‘destructie [zien] als constructieve daad. Breken met het verleden om te bouwen aan een betere toekomst’ (p. 19). Het is natuurlijk de vraag of de Bataven bij het in de hens steken van het Oppidum, of de Noormannen bij het slechten van de Karolinische Palts, in zulke hooggestemde constructieve historische perspectieven dachten. Maar een feit is dat afbreken ruimte schept en de vraag is: wat zet je ervoor in de plaats? *Breken met het verleden* beschouwt achttien eeuwen wedervaren van de Valkhofburcht en het Valkhof, en geeft een antwoord voor de toekomst.

In de achttiende eeuw was de Valkhofburcht een bouwval. En de politieke constellatie ook, vonden de patriotten, zoals de politieke slopers zich in de republiek noemden. Langereis beschrijft hun idealen en perspectieven en hun ‘revolutionaire’ activiteiten (Goejanverwellesluis), en hoe ze aanvankelijk het onderspit dolven tegen de beter gedisciplineerde en opgeleide (huur)legers van de Prins. Maar dan breekt in Frankrijk de grote revolutie uit, en in het kielzog van het binnenlands succes en als antwoord op de omsingeling van de Europese monarchen exporterende Fransen hun revolutie. Pichegru valt de republiek binnen. Willem V, die nog een stukje van de kanonnade op de Valkhofburcht meemaakt, kent inmiddels het lot van overwonnen

monarchen en steekt de zee over. De patriotten zijn nu de baas, de Bataafsche Republiek wordt uitgeroepen, overheden worden gedemocratiseerd, de afrekening met het verleden begint. Een van de stenen des aanstoots is de Nijmeegse Valkhofburcht.

HERBOUW OF GEEN HERBOUW Een interessant en levendig hoofdstuk van *Breken met het verleden* gaat over de discussie over de toekomst van de burchtruïne. Langereis beschrijft met veel verhelderende citaten de strijd tussen Nijmegen en de rest van Gelre. Hoe ‘Hollands’ verliep dat gevecht. Het ging om revolutionaire actie, om vernietiging van het despotisch verleden, om behoud van kostelijk historisch erfgoed – en waren de Bataven niet net zo goed ‘Het Volk’? Maar het ging net zo goed letterlijk om stenen, want de ‘duifsteen’ (tufsteen) was als cementgrondstof goud waard. Nijmegen verliest de strijd stukje bij beetje en weet uiteindelijk anderhalf gebouwtje van de sloop te redden. Dat waren de Nicolaaskapel, die vrijwel los stond van de rest van de burcht, en – met moeite – de absis van de Maartenskapel. Belangrijk bij dit besluit werd gevonden dat beide kapellen klassieke overblijfselen bevatten; deze heidense status heeft voor een deel hun redding betekend. Toen het puin afgevoerd was en duur verkocht was de heuveltop nagenoeg leeg. De Nijmeegse magistraten kregen vervolgens het lumineuze idee om rond de twee ‘Heidensche Capellen’ een stadspark te creëren in de Engelse stijl die aan het eind van de achttiende eeuw populair was. Het ontwerp werd in handen gegeven van Johann David Zocher, die een landschapspark heeft geschapen dat Langereis tamelijk lyrisch pagina’s lang beschrijft. Dat park bestaat inmiddels – onherkenbaar gewijzigd weliswaar – ook al weer twee eeuwen.

En wat nu? Laten wat is? Herbouw van (een deel van) de Romaanse burcht van Barbarossa? Niet doen, vindt Sandra Langereis:

Het Valkhofpark verdient een interessantere reputatie dan die van *tabula rasa*. De plaats moet juist worden gelezen als een palimpsest: het Valkhof als resultaat van eeuwenlang bouwen en breken, als residu van sedert het begin van onze jaartelling ingekerfde geschiedenissen en opzettelijk uitgewiste sporen. Op de Nijmeegse Valkhofheuvel is het *oppidum Batavorum* platgebrand door de oude Bataven, de palls van Karel de Grote verwoest door de Noormannen, de romaanse Valkhofburcht afgebroken door nieuwe Bataven. Het onderkennen van die gelaagdheid van het Valkhoflandschap is de voorwaarde voor een geslaagde interventie in deze opmerkelijke herinneringsplaats. Herbouw van de romaanse Valkhofburcht brengt een deel, een *willekeurig* deel slechts, van dit indrukwekkend gelaagde verleden van bouwen, breken en betekenisgeving terug. Maar juist door iets terug te brengen wist herbouw op deze plek een memorabel verleden uit [...]. Het oude park van Zocher is inmiddels onherkenbaar gewijzigd. Maar in zijn oorspronkelijke ontwerp als schijn voor ruïneuze overblijfselen gedenkt dit park een adembenemend samenspel van hervormingsdrift en behoudzucht [...] Het Valkhofpark van 1800 verdient een restauratie.

Verantwoording van de afbeeldingen

p. 1: De afbeelding van de balustrade aan de noordzijde van het Valkhofpark met de tekst ‘Hic stetit hic frendens’ is afkomstig van [Verleden verbeeld](#); p. 2: foto auteur, 2006, ‘De tijdelijk herbouwde Valkhoftoren, met de sponsorlogo’s’.